

УДК 94(470+477): 330.83

О. В. Малишев

ВИНИКНЕННЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ І ВИТІСНЕННЯ ФІКТИВНИХ КООПЕРАТИВІВ З КУСТАРНО-ПРОМИСЛОВОГО СЕРЕДОВИЩА УРСР У 1921 – 1928 рр.

У статті автор досліджує процес виникнення, діяльності та витіснення фіктивних кооперативів з кустарно-промислового середовища УРСР у 1921 – 1928 рр. Автор пояснює причини особливої уваги радянської влади до кооперації, визначає умови, за яких стало можливим виникнення фіктивних кооперативів. Автор виявляє характерні риси їх організації та функціонування, розкриває особливості заходів органів державної влади з протидії ухилам в кооперативному русі. У статті автор аналізує причини, які підштовхували підприємців того часу до заснування фіктивних кооперативів.

Ключові слова: нова економічна політика, кооперація, артіль, фіктивний кооператив, приватний підприємець.

В статье автор исследует процесс возникновения, деятельности и вытеснения фиктивных кооперативов из кустарно-промышленной среды УССР в 1921 – 1928 гг. Автор объясняет причины особого внимания советской власти к кооперации, определяет условия, при которых стало возможным возникновение фиктивных кооперативов. Автор выявляет характерные черты их организации и функционирования, раскрывает особенности мероприятий органов государственной власти по противодействию уклонам в кооперативном движении. В статье автор анализирует причины, которые подталкивали предпринимателей того времени к учреждению фиктивных кооперативов.

Ключевые слова: новая экономическая политика, кооперация, артель, фиктивный кооператив, частный предприниматель.

The process of emergence, activity and the displacement of the fictitious cooperatives of handicraft producers' environment in the USSR (1921 – 1928 years) were explored in this article. The author explains the special Soviet regime attention for the cooperation, the possible conditions of fictitious cooperatives emergence. The author reveals the characteristic features of their organization and operation, reveals features of a public authorities activities to counter the biases in the cooperative movement. Also reasons that pushed the entrepreneurs for the bogus cooperatives establishment were analyzed by the author.

Key words: new economic policy, cooperation, cooperative, coop dummy, private entrepreneur.

Постановка⁸проблеми. У ринковій економіці сучасної України важливе місце займає малий бізнес, складовою частиною якого в минулому була кустарна промисловість. Увага істориків, економістів сконцентрувалася на різних аспектах розвитку дрібнотоварного виробництва в Україні. Важливим напрямком досліджень є вивчення процесу кооперації дрібних виробників України в період НЕПу. Великий науково-практичний інтерес представляє вивчення негативних сторін вищезгаданого процесу, зокрема виникнення, діяльність і витіснення фіктивних

кооперативів з кустарно-промислового середовища УРСР у 1921 – 1928 рр. Виявлення, критичне осмислення й творче засвоєння досвіду кустарної кооперації періоду НЕПу дозволить вирішити цілий ряд завдань, що стоять перед малим бізнесом у наш час.

Аналіз актуальних досліджень. Важливі питання, що стосуються процесу кустарної кооперації були розглянуті в роботах, в яких автори висвітлюють окремі аспекти проблеми (правове, господарське положення кустарів-одинаків) [5], показують окремі переваги приватних кустарних виробництв [4]. Тематика статті порушена в комплексних роботах присвячених історії кооперативного руху в СРСР

[1] і приватній промисловості періоду НЕПу в Україні [9]. Уваги заслуговують роботи, де проблеми кустарної кооперації розглядаються в сукупності із труднощами післявоєнного відновлення промисловості в цілому. [3]. Ряд питань по темі статті був вирішений у роботах, де автори акцентують увагу на фіскальній стороні кооперації [8]. У виданнях центральних [14] і республіканських [16] офіційних органів влади з теми дослідження міститься коштовна інформація статистико-економічного характеру. Важливі дані про різні ухили в кооперативному русі й способах їхнього подолання є в різних декретах [2], постановах [10; 11; 12; 13], циркулярах [15]. Все вищесказане свідчить про те, що на сьогоднішній день не існує робіт, де всебічно й комплексно вивчається проблема виникнення, діяльності й витиснення фіктивних кооперативів з кустарно-промислового середовища УРСР у 1921 – 1928 рр. Дана стаття покликає заповнити наявні прогалини.

Мета статті. Вирішуючи завдання, поставлені в статті, автор пояснює причини особливої уваги радянської влади до кооперації, показує умови, за яких стало можливим виникнення фіктивних кооперативів, виявляє характерні риси їхньої організації й функціонування, розкриває особливості заходів органів державної влади по протидії ухилам у кооперативному русі. У статті автор аналізує причини, які підштовхували підприємців того часу до установа фіктивних кооперативів.

Методологія дослідження базується на таких принципах як історизм, об'єктивність, системність. Перший дозволив вивчити виникнення, діяльність і витиснення фіктивних кооперативів з кустарно-промислового середовища УРСР у 1921 – 1928 рр. як процес, що змінювався в часі. Всебічно досліджувати його, беручи до уваги основні умови соціально-економічного, суспільно-політичного й культурно-розвитку країни, дав можливість другий принцип. Третій принцип став рішенням проблеми взаємозв'язку процесу кооперації в УРСР із виникненням, діяльністю й витисненням фіктивних кооперативів з кустарно-промислового середовища УРСР у 1921 – 1928 рр.

Виклад основного матеріалу. Введення НЕПу, реалізація комплексу заходів, спрямованих на розвиток ринкових відносин і побудову державного капіталізму в Україні, зажадала від органів державної влади УРСР нових управлінських підходів. У нових умовах слідування адміністративним догмам періоду «воєнного комунізму», а також використання шаблонних бюрократичних рішень було чревате порушенням основних принципів НЕПу (економічна доцільність і господарський розрахунок) [2]. У той же час лібералізація громадського життя, розкрячення економічної ініціативи мас провокувала появу різних зловживань із боку господарюючих суб'єктів [15]. Одним з найбільш показових прикладів несумлінного ведення

бізнесу в розглянутий період, можна назвати створення фіктивних кооперативних організацій.

Радянська влада України враховувала питому вагу й значення кустарної промисловості в економіці республіки, здійснюючи будівництво соціалізму в 1921 – 1928 рр. У рамках цього курсу починається процес створення колективних форм власності, що реалізовувався за допомогою глибокої кооперації дрібних виробників. Вона дозволяла кустарям-одинакам, засновуючи об'єднання виробничої кооперації (артіль), організувати спільні виробництва із широким використанням технічних досягнень і максимально сприятливими умовами праці. Організація кооперативів з моменту введення НЕПу оголошувалася справою державної важливості [10].

Пильна увага до дрібних виробників з боку радянської влади України в роки НЕПу була викликана тим, що кустарно-ремісничє виробництво по питомій вазі у виробництві промислової продукції (до 50% всієї промислової продукції), кількості зайнятих у ній осіб (49,1% всіх промислових робітників), ролі в наповненні ринку товарами першої необхідності займало провідне місце в народному господарстві УРСР [14, с. 4, 6, 11]. Після закінчення громадянської війни розвал великої промисловості й перевага дрібного селянського господарства в економіці України обумовили прискорений розвиток кустарно-ремісничого виробництва [3, с. 277].

Радянська влада, взявши курс на побудову держави трудящих, встановила таку організацію господарського життя, при якій кожна людина обов'язково повинна була особою працюючи брати участь у процесі виробництва. На кустарно-ремісничих підприємствах цей принцип із застереженнями міг дотримуватися, тому більшовицька доктрина того часу розглядала кустарів-одинаків як соціально близький елемент для робітників і селян [5, з 7]. Кустарям-одинакам та їхнім артілям держава надала велику кількість пільг. Так кустарі-одинаки обкладалися податками за спрощеною схемою [11]. Вони також звільнялися від сплати зрівняльного збору [16, с. 61]. Кустарні артілі мали безпроцентне кредитування, пріоритетне надання держзамовлень, обов'язкове авансування, занижені тарифи на перевезення товарів по залізниці, звільнення від промислового податку членів артілей і т.д. [6, с. 24 – 25; 1, с. 60]. Не дивно, що для одержання цих привілеїв у деяких заможних представників малого бізнесу виник ряд злочинних схем. Серед них можна виділити приховання від податкової інспекції обсягів виробництва (надомна робота), розосередження виробничих потужностей між незможними кустарями, які здобували патент на ведення бізнесу за гроші багатих хазяїв, невиплата соціальних внесків через відсутність офіційного працевлаштування на роботу у приватника й т.д. [9, с. 61].

Однієї з найпоширеніших злочинних схем в області малого бізнесу, стало створення приватними особами фіктивних кооперативів («дикі артіль») [8]. У 1921 – 1928 рр. в УРСР питома вага фіктивних кустарних артілей серед загальної кількості кооперативів досягала 28,1 %, а по чисельності членів – 22,5 %. [1, с. 88]. У них трудилися нібито кустарі-пайовики, а насправді наймані робітники, що створювали прибуток організаторові й реальному власникові цього закладу. Маючи у своєму розпорядженні вільний капітал, приватник або засновував фіктивну артіль, або забезпечував уже діючим необхідним приміщенням і обладнанням у порядку надання позики. За це на чолі артілі вставав або він сам, або його довірена особа, після чого така артіль починала працювати не як кооперативна організація, а як типове капіталістичне підприємство.

Протягом усього періоду НЕПу між кооперативними організаціями й приватними підприємствами йшла завзята боротьба за кустаря-одинака. Перші залучали його стабільністю заробітку, соціальними гарантіями, високою постачальницькою й збутовою організацією [13]. Однак, зважаючи на те, що в 1928 р. в УРСР кооперованих кустарів було 19,9 %, варто визнати наявність більших проблем у кооперативному русі [14, с. 18 – 19]. На цьому тлі власники приватних кустарних підприємств залучали кустарів-одинаків більш високою зарплатою, трудовою дисципліною, організацією виробництва й ефективним менеджментом [4, с. 35]. Для ліквідації умов створення фіктивних артілей, в уставах тодішніх кустарних кооперативів вводилися вимоги про лімітування кількості найманої робочої сили (не більше 20% від чисельності артільників), неприпустимості надомної роботи, обов'язковості особистої участі у виробничому процесі, забороні розподілу прибутків по паях і т.д. [12; 10]

Серед факторів, які сприяли виникненню фіктивних кооперативів, варто виділити такі, як масове безробіття початку 1920-х рр., відсутність досвіду кооперативного будівництва в багатьох партійно-державних керівників того часу, новизна розв'язуваних завдань у ході побудови державного капіталізму, слабкість матеріально-технічної бази промислової кооперації, роз'єднаність, погана освіченість, інерція мислення основної маси кустарів-одинаків [5, с. 23]. Варто зазначити, що частково вищезгадані зловживання провокували невизначеність перспектив ринкової економіки в УРСР, її неадекватність комуністичним догмам того часу. На них базувалася вся робота радянської адміністративно-командної системи, що виявилася нездатною методами ринкової конкуренції витиснути з економічного життя УРСР виробника-приватника [7, с. 30]. Це привело до того, що проти приватників стали використовуватися репресивні заходи (адресне завищення залізничних тарифів на вантажоперевезення, заборону видавати кредити, розрив орендних договорів без пояснення

причин і т.д.) [9, с. 69]. Відчуття більшістю приватних підприємців миттєвості, нестійкості свого положення підштовхувало їх на пошук авантюричних, протиправних бізнес-рішень.

Висновки й перспективи подальших досліджень. При підведенні підсумків варто сказати, що відмова від політики «воєнного комунізму» і перехід до нової економічної політики була закономірним явищем. З огляду на розвал великої промисловості й перевагу дрібного селянського господарства в економіці України держава пішла на прискорений розвиток кустарного виробництва й кустарної кооперації. Серед причин особливої уваги радянської влади до кооперації є як економічні (висока питома вага й значення кустарництва в економіці УРСР), так і ідеологічні (усуспільнення засобів виробництва), пов'язані з побудовою соціалізму в Україні. Автор показує, що сліпе слідування керівників адміністративним догмам періоду «воєнного комунізму в сукупності з лібералізацією суспільного й економічного життя приводили до поширення різних зловживань із боку господарюючих суб'єктів, виявляє характерні риси їхньої організації й функціонування. Створення приватною особою фіктивного кооперативу мало на меті профанацію суті кооперативної організації для перетворення її в типове капіталістичне підприємство. Для запобігання цього органами влади вводилися вимоги про лімітування кількості найманої робочої сили (не більше 20% від чисельності артільників), неприпустимості надомної роботи, обов'язковості особистої участі у виробничому процесі, заборони розподілу прибутків по паях і т.д. Серед обставин, які підштовхували підприємців того часу до утворення фіктивних кооперативів, автор називає невизначеність перспектив ринкової економіки в УРСР, її неадекватність комуністичним догмам того часу, усвідомлення миттєвості, нестійкості свого положення більшістю підприємців. Подальше вивчення проблеми кооперації періоду НЕПу має сенс сконцентрувати увагу на такі напрямки, як еволюція організаційної структури кустарно-промислової кооперації в 1921 – 1928 рр., соціальний компонент в організації й діяльності кустарно-промислової кооперації УРСР у роки НЕПу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузлаева А.И. Ленинский план кооперирования мелкой промышленности СССР / А.И. Бузлаева. – М.: Наука, 1969. – 175 с.
2. Декрет СНК о проведении в жизнь начал новой экономической политики от 9.08.1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства 1921 г. – № 59. – Ст. 403.
3. Диденко Г.Д. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921 – 1925) / Г.Д. Диденко. – К.: Изд-во АН УССР., 1962. – 376 с.

4. Копалкин В.М. Частная промышленность СССР / В.М. Копалкин. – М.-Л.: ГИЗ, – 1927. – 45 с.
5. Кустари-одиночки и их организация. – Л.: Изд-во об-ва кустарей-одиночек всех профессий, 1925. – 44 с.
6. Кучургин С.Ф. Железнодорожные грузовые тарифы / С.Ф. Кучургин. – М.: Трансжелдориздат, – 1950. – 48 с.
7. Материалы по истории СССР в 8 т. – Т.8. – М.: Изд-во АН СССР, – 1959. – 512 с.
8. Олійник М.М. Вплив змін в податковій політиці держави на розвиток приватного, орендного та кустарно-ремісничого виробництва України у 1921 – 29 рр. / М.М. Олійник // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2000. – №1. – С. 12-14.
9. Олійник М.М. Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921 – 1929 рр. / М.М. Олійник. – Х.: Вид-во Військ. ін-та Нац. Гвардії України, 1998. – 128 с.
10. Постановление ВЦИК и СНК от 7.07.1921 г. о промышленной кооперации // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства 1921 г. – № 53. – Ст. 322.
11. Постановление Коллегии НКФ от 4.04.1922 г. о налоге на кустарей // Кустарная и мелкая промышленность и промысловая кооперация (Собрание декретов, инструкций, циркуляров, разъяснений и прочее по кустарной и мелкой промышленности и промысловой кооперации). – М.: Изд-во комитета помощи инвалидам войны при ВЦИК Советов, 1923. – С. 159.
12. Постановление СНК от 17.05.1921 «О руководящих указаниях органам власти в отношении мелкой и кустарной промышленности и кустарной кооперации» // Кустарная и мелкая промышленность и промысловая кооперация (Собрание декретов, инструкций, циркуляров, разъяснений и прочее по кустарной и мелкой промышленности и промысловой кооперации). – М.: Изд-во комитета помощи инвалидам войны при ВЦИК Советов, 1923. – С. 18-19.
13. Постановление СНК от 26.09.1922 об охране труда и обеспечении привилегий лиц, работающих в промысловых кооперативных предприятиях // Кустарная и мелкая промышленность и промысловая кооперация (Собрание декретов, инструкций, циркуляров, разъяснений и прочее по кустарной и мелкой промышленности и промысловой кооперации). – М.: Изд-во комитета помощи инвалидам войны при ВЦИК Советов, 1923. – С. 145.
14. СССР. Центральное управление народно-хозяйственного учета. Мелкая промышленность СССР по данным Всесоюзной переписи 1929 г. – Вып. 1. – М.: Соцэкгиз, 1933. – 199 с.
15. Циркуляр Главкустпрома о порядке производства регистрации уставов промысловых кооперативных товариществ или артелей и их союзов // Кустарная и мелкая промышленность и промысловая кооперация (Собрание декретов, инструкций, циркуляров, разъяснений и прочее по кустарной и мелкой промышленности и промысловой кооперации). – М.: Изд-во комитета помощи инвалидам войны при ВЦИК Советов, 1923. – С. 50-54.
16. Частная торговля, промышленность и личные промысловые занятия на Украине. По данным налогового управления НКФ УССР за 1926 – 27 год. – Х.: Изд-во Укр. отд. Гос. фин. изд-ва СССР., 1929. – 189 с.